

Gorazd Kovačič

VLASTA JALUŠIČ
ZLO NEMIŠLJENJA: ARENDTOVSKE VAJE V RAZUMEVANJU
POSTTOTALITARNE DOBE IN KOLEKTIVNIH ZLOČINOV.

Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, 2009, 214 strani.

Knjiga *Zlo nemišljenja* je sestavljena iz uvoda in šestih razprav, ki jih povezuje dvojna rdeča nit. Na eni strani gre za spoprijemanje z razumevanjem sodobnih množičnih zločinov, predvsem tistih, ki so bili izvršeni na področju nekdanje Jugoslavije, pa tudi genocida v Ruandi. Na drugi strani gre za interpretacijo in aplikacijo teoretskega pristopa in nekaterih kategorij Hannah Arendt.

Ti dve tematiki (poleg feministične teorije) zaznamujeta avtoričin opus zadnjih dveh desetletij. Številne intelektualke in intelektualci v tej regiji so se z analizo in javnim aktivizmom skušali zoperstaviti valu nacionalizma, rasizma in nasilja. Vlasta Jalušič je med njimi ena redkih, posebno v Sloveniji, ki so se te analize lotili s pomočjo Hannah Arendt, ki je podoben spoprijem opravila ob lastni izkušnji šoe (holokavsta). Avtoričina analiza množičnega nasilja na področju nekdanje Jugoslavije, od genocida in etničnega čiščenja do slovenskega izbrisa, ter spremlje-

valnih pojavov, kot so hujskaštvo, brezbriznost in neprevzemanje odgovornosti, se je razvijala skupaj z zorenjem njene recepcije opusa Hannah Arendt. Delo *Zlo nemišljenja* je zrela kombinacija obojega, analize konkretnih sodobnih dogodkov ter interpretacije pristopa in kategorij Hannah Arendt.

Razvoju avtoričine recepcije teorije Hannah Arendt lahko sledimo prek treh razprav, v katerih je med letoma 1996 in 2009 strnila celovit pregled in svoje vsakokratno razumevanje opusa Hannah Arendt. Spremna beseda »Hannah Arendt: Politika kot možnost«, s katero je Vlasta Jalušič leta 1996 Hannah Arendt vpeljala v slovenski intelektualni prostor skupaj s prvim prevodom kakega njenega dela v celoti (*Vita activa*), je nastajala hkrati z avtoričino doktorsko disertacijo o razmerju med politično močjo/oblastjo in nasiljem pri Hannah Arendt. Opazen je tudi vpliv raziskave imaginarija družbenega in antipolitičnosti družboslovja, ki jo

je sočasno opravljala Tonči Kuzmanić (prim. Kuzmanić, *Ustvarjanje antipolitike*). V omenjeni recepciji tako opazno mesto zasedajo teme politične moči/oblasti in nasilja, antipolitike in družbenega. Tam so tudi nastavki, ki jim Vlasta Jalušič kasneje da glavno težo, tudi v *Zlu nemišljenja*: pomen političnega delovanja, mišljenja in z njima povezane odgovornosti ter nujen premislek tradicionalnih političnih kategorij ob vrženosti v neprecedenčne dogodke. Avtoričin pregled opusa Hannah Arendt iz leta 1996 odlikuje obsežna erudicija, a v primerjavi s kasnejšimi razpravami je slabše strukturiran: precej je zastranitev, izpostavlja številne arendtovski koncepte, ki pa jih ne pojasni tako precizno, kot ji to uspe kasneje.

Spremna študija »Vaditi politično mišljenje v posttotalitarnih časih« k slovenski izdaji dela *Med preteklostjo in prihodnostjo: Šest vaj v političnem mišljenju* deset let kasneje ponuja primerjalno dosti bolj strukturiran pregled opusa Hannah Arendt, in sicer z razvidnejšo rdečo nitjo, jasnimi razlagami ključnih konceptov in s posebno skrbjo za natančno rabo specifične terminologije, kar je posledica utrditve lastnega pojmovnega aparata. Osrednji fokus je usmerjen na probleme mišljenja, razumevanja

in razsojanja ter na njihov politični pomen. Poleg tega Vlasta Jalušič pojasni prepričanje Hannah Arendt o nujnosti ponovnega premisleka političnih kategorij, potem ko so dogodki 20. stoletja razgalili razumevalno nemoč apolitične tradicije zahodne politične filozofije. Ena glavnih tez Vlaste Jalušič je, da je knjiga *Med preteklostjo in prihodnostjo* napisana s stališča političnih potencialov mišljenja kot takega. Ta teza odraža avtoričin osrednji intelektualni interes v zadnjem obdobju, to je dvojno razmerje med mišljenjem in prelomnimi zgodovinskimi dogodki: na eni strani dogodki izzovejo mišljenje, na drugi strani pa je prakticiranje mišljenja o neprecedenčnih dogodkih bistven del prevzemanja odgovornosti za oziroma zoper zgodeno.

Osrednja poanta avtoričine recepcije Hannah Arendt od sredine 90. let dalje je odgovornost. Ključna arendtovski operativna koncepta v zvezi z odgovornostjo sta delovanje in mišljenje oziroma razsojanje. Zanimivo je, da za razliko od recepcije iz leta 1996 deset let kasneje koncept delovanja zaseda razmeroma obrobno vlogo in da Vlasta Jalušič precej bolj poudarja mišljenjske dejavnosti. Res je, da je tudi Hannah Arendt (ki je v svoji pozni fazi prav tako izvedla podoben premik pozornosti k

mišljenju) ugotavljala, da je mišljenje bolj elementarna zmožnost kot delovanje, saj je v razmerah izkrivljenega moralnega reda mišljenje kot pluralni dialog s seboj edini vir razsodne moči, iz katere se napaja delovanje. Vendar se zdi, da premik pozornosti Vlaste Jalušič od delovanja h (konceptualnemu) mišljenju, ki je posebna odgovornost intelektualcev, odraža njen osebni premik od vodstvenih nalog in javnega angažiranja k poglobljenemu raziskovanju.

V *Zlu nemišljenja* Vlasta Jalušič kot svojo temeljno nalogo postavi premislek ključnih pojmov, s katerimi je mogoče razumeti sodobne primere množičnega nasilja in njihove lekcije za ustroj sodobnega sveta. Na eni strani gre za znane koncepte in analize, ki jih je razvila Hannah Arendt, kot so politično delovanje, mišljenje, razsojanje, država, politika, oblast, nasilje, rasizem, imperalizem in vladavina birokracije, na drugi strani pa gre za koncepte, ki so jih ob izzivu sodobnih dogodkov razvili Vlasta Jalušič in nekateri drugi sledilci Hannah Arendt: nemišljenje, Eichmannova mentaliteta, organizirana nedolžnost, sprevrnitev človeškega reda in državljanska oziroma politična odgovornost.

Prvo in zadnje poglavje knjige artikularata avtoričin teoretski aparat.

Vlasta Jalušič se opredeli za fenomenološko analizo dogodkov kot »posebnosti v njihovi partikularnosti, ne da bi jih subsumirali pod univerzalijske« (str. 178) oziroma jih izpeljali iz občnih teorij in konceptov. Zavrne družboslovno kavzalnost, ki povzroča čiteljstvo dogodkov med ljudmi pripisuje družbenim strukturam oziroma mentalitetam ali ideologijam. Družbene razlage zgodovine primerja z držo zvrčanja krivde za vojne na področju nekdanje Jugoslavije na politike, zahodne sile ali kulturne strukture. Obema perspektivama je po Vlasti Jalušič skupna nepripravljenost prevzeti odgovornost za zgodeno ter aktivno ukrepati proti nasilju in lažem. Pripoznavanje tega, da so »politični dogodki [...] zmeraj rezultat človeških dejanj«, da »niso rezultat nujnih procesov« in da »bi se bili zgodili drugače ali pa jih sploh ne bi bilo, če bi ljudje ravnali ali delovali drugače« (str. 28), vzpostavlja zahtevo po nenehnem prevzemanju odgovornosti za to, kar se je zgodilo, kar se odvija in kar bi se utegnilo razviti.

Vlasta Jalušič se spoprime tudi z vprašanjema, kakšen status imata nemišljenje in nedelovanje ter zakaj pride do tega, da ljudje ne delujejo in ne mislijo. Pri odgovoru na drugo vprašanje, ki je postavljeno tako,

da sugerira (družboslovni) kavzalni odgovor, ostaja radikalna v svoji zahtevi po odgovornosti in trdi, da nemišljenje ni posebna vrsta miselne dejavnosti, temveč gre za opustitev mišljenja oziroma razsojanja v položaju, v katerem bi človek lahko mislil. Tako kot je delovanje možnost, ki je (skoraj) vedno tu, in je na nas teža odločitve, ali bomo delovali ali ne (poanta razprave »Hannah Arendt: Politika kot možnost«), tako je tudi mišljenje spričo zla možnost, ki jo lahko realiziramo ali pa ne. Seveda se odločamo v bolj ali manj ugodnih okoliščinah, a zadostni pogoj za to, da izvajamo mišljenje oziroma delovanje, je šele to, da pač izberemo možnost misliti oziroma delovati. Proces množične fabrikacije storilcev in žrtev, ki se (nemislečim) zdi kot samodejen in neustavljiv, nastopi šele kot posledica tega, da vpleteni ne mislijo in ne delujejo proti njemu.

Osrednja tri poglavja knjige prinašajo tri arendtvske »vaje v političnem mišljenju«, to je premislek konceptov ob premisleku konkretnih zgodovinskih topik. Drugo in tretje poglavje preučujeta rasistične (in ne le nacionalistične) sprevrnitve realnosti in legitimacije nasilja, banalnost motivov za udeležbo v množičnih zločinih ter množični

sindrom organizirane nedolžnosti (kar so vse oblike nemišljenja) na območju nekdanje Jugoslavije. Velja omeniti, da Vlasta Jalušič umešča izbris stalnih prebivalcev Slovenije v kontekst množičnih zločinov, rasizma in organizirane nedolžnosti, ki so izbruhnili z razpadom Jugoslavije. Četrto poglavje prikaže vlogo (po)kolonialnega rasiziranega in gospodarskega sistema oblasti v ruandskem genocidu. S tem preseže ekonomsko deterministično razlago genocida in obenem zavrne kulturalistično perspektivo.

Vlasta Jalušič meni, da so »šele zgodovinski in teoretski dogodki zadnjih treh desetletij [...] olajšali dostop do nekaterih ključnih razsežnosti« misli Hannah Arendt (str. 17). Vendar za razliko od prevladujočih recepcij Vlasta Jalušič svojega branja Hannah Arendt ne izčrpa zgolj ob najekstremnejših dogodkih, kakršna sta genocida v Ruandi in Srebrenici. Avtorica sledi ugotovitvi Hannah Arendt, da je kvalitativno bistvo totalitarne vladavine ukinitve človeških političnih in razsodnih zmožnosti. Iz tega izpelje eno svojih teoretsko najbolj daljnosežnih tez, da totalitarizem kot sestavljanka različnih elementov ni toliko izjemen in redek pojav, kolikor je le poseben primer realizacije pojavov, s kateri-

mi imamo opraviti tudi v običajni vsakdanjosti: človeške nemoči ter opuščanja in onemogočanja delovanja in mišljenja. Po mnenju Vlaste Jalušič so v »posttotalitarni dobi« ti pojavi precej aktualnejša grožnja kot nevarnost ponovitve najbolj ekstremnih dogodkov 20. stoletja.

Peto poglavje, pregled zgodovine recepcije H. Arendt na področju nekdanje Jugoslavije, vsebinsko nekoliko odstopa od ostalih, je pa dragocen prispevek k lokalni intelektualni zgodovini. Vlasta Jalušič ugotavlja, da je bila v času intelektualne dominacije revije *Praxis* Hannah Arendt s svojim nemarxovskim konceptualnim aparatom prezrta in nerazumljena. Aktualna je postala

z izbruhom vojn. Toda tisti nasprotniki nacionalizma, ki so alternativo videli v liberalni demokraciji, so Hannah Arendt dojeli kot utopično in neuporabno avtorico. Kot bolj produktivno intelektualko, zlasti ob problemih individualne krivde in kolektivne odgovornosti, jo obravnavajo tisti, ki si prizadevajo za soočenje javnosti z resnico. Vendar v Sloveniji takšen proces razčiščevanja s (po)osamosvojitvenimi bremenami ne poteka. Prav tako skoraj nihče ne izvaja radikalne kritike družbene normalnosti. Zato je Hannah Arendt dokaj obrobna avtorica, ki jo spregledujeta tako postmetafizična levica kakor tudi antikomunistična desnica.